PONTICA

51

PONTICA

LI

MUZEUL DE ISTORIE NAŢIONALĂ ŞI ARHEOLOGIE CONSTANŢA
2018

PONTICA

LI

2018

MUZEUL DE ISTORIE NAŢIONALĂ ŞI ARHEOLOGIE
CONSTANŢA

PONTICA

Anuar al Muzeului de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa
Annuaire du Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie Constanţa

Manuscrisele, cărţile propuse la schimb şi toată corespondenţa vor fi adresate redacţiei: Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Piaţa Ovidiu nr. 12, 900745, Constanţa, România, Tel./Fax. 0040-241-618763; e-mail: revista.pontica@gmail.com

Les manuscrits, les livres et les revues proposés en échange, ainsi que toute correspondance seront adressés à la Rédaction: Musée d'Histoire Nationale et d'Archéologie, 12 Place d'Ovide, 900745, Constantza, Roumanie, Tél./Fax 0040-241-618763;
e-mail: revista.pontica@gmail.com.

PONTICA ediţie online/ PONTICA en-ligne edition : www.revistapontica.wordpress.com

ISSN 1013-4247

ISSN (online/en-ligne) **2247 – 9341**

ISBN 973-7951-29-8

SUMAR
SOMMAIRE
CONTENTS

HISTORICA

ARCHAEOLOGICA

EPIGRAPHICA

OVIDIANUM

NOMISMATA

RECENZII
COMPTES RENDUS

IN MEMORIAM

*

HERAKLES – FONDATORUL LEGENDAR AL CETĂȚII CALLATIS

Laurențiu RADU[*]

Cuvinte-cheie: *Callatis, Herakles.*
Keywords: *Callatis, Herakles.*

Rezumat : *Articolul este structurat în două părţi. Prima parte prezintă legenda şi cultul lui Herakles în lumea greco-romană şi folosirea imaginii eroului pentru propaganda monarhilor elenistici şi a împăraţilor romani. Partea a doua analizează informaţiile cu privire la cultul lui Herakles la Callatis: inscripţii, statui, monedele imperiale cu legenda KTICTHC, ajungând la concluzia că datele de care dispunem dovedesc că Herakles a fost considerat în epoca romană timpurie fondatorul legendar al cetăţii callatiene.*

Abstract: *The article is structured in two parts. The first part presents the legends and cult of Herakles in the Greek-Roman world and the use of the hero's image for the propaganda of the Hellenistic monarchs and the Roman emperors. The second part analyzes the information about the cult of Herakles at Callatis: inscriptions, statues, imperial coins with the legend of KTICTHC, concluding that the data at our disposal prove that Heracles was considered in the early Roman age, the legendary founder of the Callatian fortress.*

În unele lucrări mai vechi şi mai recente, se afirmă despre Herakles că a fost considerat fondatorul legendar al oraşului Callatis. În cele ce urmează vom analiza informaţiile referitoare la celebrul erou, încercând să acordăm credit acestei afirmații.

1. Locul lui Herakles în lumea greco-romană

Diversitatea geografică, culturală, mixajul etnic la care se adaugă influenţele diverse recepţionate au determinat evoluţia diferită a comunităţilor greceşti. Aceste diferenţe s-au reflectat şi asupra vieţii religioase. Fiecare oraş avea propriul pantheon în care ierarhia divină era dominată de zeii importanţi, dar în ceea ce priveşte zeii de rang inferior se înregistrează multe diferenţe. Un factor ce a contribuit la uniformizarea mitologiei greceşti l-au constituit operele lui Homer şi Hesiod, prin sistematizarea, combinarea şi modificarea unor tradiţii individuale,

[*] Laurențiu Radu: Muzeul de Arheologie „Callatis", Șos. Constanței nr. 7-9, Mangalia, jud. Constanța, cod 905500; e-mail: laurentziu2003@yahoo.ca.

răspândite ulterior în toată lumea greacă prin intermediul mediului artistic, al mitografilor locali şi al preoţilor[1].

În mitologia greacă, legenda lui Herakles a deţinut un loc important, având o valoare istorică deosebită care evidenţiază contactele lumii elenice sau chiar preelenice cu zonele îndepărtate ale Europei, ea fiind deja conţinută în *Theogonia* lui Hesiod (v. 287-294). Etapele parcurse de erou se înşiră de-a lungul rutelor comerciale terestre şi maritime şi, în acest mod, legenda poate fi asociată cu debutul colonizărilor greceşti[2]. Figura legendară a lui Herakles exprimă aspiraţiile lumii greceşti în epoca marii colonizări, devenind astfel eroul tuturor grecilor, cu un rol important în consolidarea lor etnică[3]. În mod paradoxal, răspândirea grecilor în cadrul procesului de colonizare a Mediteranei a dus la creşterea sentimentului identităţii elenice colective în raport cu celelalte etnii[4]. Coloniştii greci au contribuit la realizarea unui nou mediu cultural în locurile unde s-au stabilit, răspândind conceptele lor religioase în rândul autohtonilor, motivându-şi astfel dreptul de a ocupa noi teritorii prin rolul lor civilizator. În acest mod, cultul lui Herakles a fost adoptat de populaţiile autohtone care l-au preluat odată cu elementele civilizaţiei greceşti şi au contribuit ulterior la răspândirea acestui cult[5].

Herakles face parte dintr-o categorie aparte a mitologiei greceşti caracterizată de mixajul divin-uman, alături de Dionysos, Asklepios şi Dioscurii, dar care prin probele trecute şi-a obţinut dreptul de a urca în Olimp. Herodot menţionează cele două tipuri de sanctuare dedicate lui Herakles ca zeu ce face parte din panteonul olimpian şi în calitate de erou (Herodot 2. 44), încercând să explice de ce există două tipuri de sacrificii pentru Herakles, unul dedicat zeului iar celălalt pentru un erou[6]. Eroii primeau ca jertfă sacrificiile obişnuite, dar spre deosebire de zei, ei primeau şi *theoxenia*, ofrande de alimente de origine animală sau vegetală, similare cu cele consumate de către oameni[7]. Se considera că eroii erau capabili de ajutor, poate chiar mai mult decât zeii, aceştia fiind legaţi într-un mod intim cu pământenii din rândul cărora au făcut parte, chiar dacă temporar[8].

*
* *

În secolele VIII-VI a. Chr, a avut loc extinderea orizontului grecilor la o scară fără precedent, prin întemeierea de noi oraşe în toată Europa. Coloniile greceşti astfel apărute şi-au onorat fondatorii, persoane reale ce au fost eroizaţi după moarte şi au făcut obiectul unui cult al fondatorului în agora. *Ktistes* este termenul ce desemnează un fondator în sensul larg al cuvântului şi utilizat pentru a descrie pe fondatorii oraşelor, regatelor, dinastiilor, asociaţiilor de cult sau al altor comunităţi. În epoca romană acesta devine un titlu de onoare, acordat

---

[1] BREMMER 1994, p. 1-7.
[2] BENOIT 1949, p. 104-106.
[3] RABADJIEV 2001, p. 9.
[4] MALKIN 2016, p. 285.
[5] RABADJIEV 2001, p. 14.
[6] STAFFORD 2010, p. 230; EKROTH 2002, p. 86; ABADJIEV 2001, p. 15; EKROTH 2015, p. 383-396.
[7] EKROTH 2010, p. 107.
[8] EKROTH 2010, p. 105.

împăratului şi / sau cetăţenilor importanţi care au adus contribuţii extraordinare la buna desfăşurare a vieţii cetăţii[9].

Dar în secolul al V-lea a.Chr., în căutare de prestigiu şi *status* superior, oraşele au adoptat fondatori mai renumiţi, ca de pildă în cazul coloniei Crotona din sudul Italiei: deşi este cunoscut Myskellos din Rhypai ca fondator, acum oraşul emite monedă cu Herakles KTICTHC; Heracleea Pontică îl consideră pe argonautul Idmon mai potrivit decât fondatorul Gnesiochos din Megara, iar Sinope pe argonautul Autolykos, chiar dacă numele fondatorilor erau binecunoscute[10]. În acest sens, din a doua jumătate a secolului al V-lea a.Chr. Herakles a devenit o figură legendară de întemeietor, preferată de comunităţile greceşti, exprimând o anumită identitate panhellenică[11]. Această translaţie de accent de la fondatorii istorici la cei mitici poate fi pusă în legătură cu depăşirea etapei de început a acestor colonii, conştiente de istoria lor recentă în comparaţie cu metropolele. Astfel s-a încercat integrarea noilor colonii într-o istorie imaginară comună a vechilor eleni, prin intermediul marilor eroi eleni, mai ales Herakles şi argonauţii[12]. Această integrare a avut un scop practic: oraşele s-au folosit de trecutul lor legendar pentru a facilita relaţii diplomatice speciale cu alte oraşe. În unele cazuri, acestea au recurs la modificarea schemei mitologice proprii pentru a putea fi conectată cu cea a altui oraş, implementându-se noi personalităţi eroice cu povestea lor. În cursul acestui proces de adaptare a miturilor şi de conectare a schemelor mitologice, identitatea fiecărui oraş a fost treptat modificată şi îmbogăţită, urmărindu-se crearea şi menţinerea unui *status* superior aducător de prestigiu şi titluri[13].

*

* *

După sfârşitul secolului al IV-lea a. Chr., schimbările produse în mentalitatea societăţii greceşti au permis unui suveran ca, odată cu extinderea autorităţii sale asupra unui teritoriu întins, să tindă spre un statut superior, înrudit cu zeii. S-a recurs atunci la asocierea liderului cu imaginea unui zeu, ceea ce a însemnat că acesta se putea plasa pe sine însuşi în centrul vieţii civice a unui oraş fără a fi prezent în mod fizic acolo. De cele mai multe ori a fost ales zeul dominant în pantheonul orăşenesc, dar există şi excepţii în cazul în care suveranul dorea să sublinieze anumite calităţi, cum ar fi cea de războinic. Adoptarea atributelor lui Herakles reprezintă doar un aspect al acestor transformări[14]. Alexandru Macedon continuă şi accentuează tradiţia descendenţei heracleene a casei regale macedonene în cadrul unui larg program de propagandă politică, menit să sprijine înfăptuirea marelui imperiu şi îi aduce ofrande ca zeu cât şi ca erou, numindu-l chiar pe fiul lui cu Barsine, Herakles[15]. Sursele literare menţionează frecvent sacrificiile aduse eroului în timpul campaniilor sale (Arrian, I. 4. 5; II, 15.

[9] MORTENSEN 2015, p. 213.
[10] MALKIN 2005, p. 65.
[11] MALKIN 2005, p. 64.
[12] MALKIN 2005, p. 65.
[13] MORTENSEN 2015, p. 214, 231-233.
[14] PALAGIA 1986, p. 138; PRICE 1984, p. 25-26.
[15] STAFFORD 2012, p. 143-145.

7; 16. 7; 24. 6). Alexandru este înfăţişat pe monedele emise de monetăria din Alexandria între 326 şi 322 a.Chr în calitate de Herakles tânăr[16]. Exemplul său a fost urmat de către succesorii care au încercat să îl imite pe Alexandru însuşi, dar şi imaginile folosite de acesta, între care şi cea a faimosului erou Herakles. Succesul acestei strategii este dovedit şi de longevitatea dinastiilor rezultate în urma divizării imperiului lui Alexandru[17].

Mithridates VI Eupator, regele Pontului, copiindu-l pe marele cuceritor Alexandru Macedon, din care pretinde a se trage pe linie maternă, este înfăţişat pe monede emise la Odessos şi Messambria sub chipul lui de Herakles[18].

Credinţa în Herakles/Hercules şi a patronajului său în calitate de garant al imortalităţii datorită divinizării postume a câştigat o popularitate deosebită în Roma, influenţată şi de filozofia cinică şi stoică despre originea pământeană a zeităţilor nemuritoare, idee propagată şi în cadrul colegiilor funerare avându-l pe Hercules ca patron. Viaţa lui Hercules era prezentată ca un model demn de a fi imitat, o viaţă în care a adus multe beneficii oamenilor, iar încercările prin care a trecut erau considerate victorii morale pe calea obţinerii imortalităţii. Aici cele două noţiuni referitoare la eroizarea profesată în cultul lui Hercules se divid: în timp ce în rândul cetăţenilor simpli ai imperiului predomina credinţa în eroizarea postumă asociată cu victoria lui Hercules asupra forţelor chtoniene, aristocraţia romană lega divinizarea eroului de dispariţia sa de pe rugul funerar, ceea ce semnnifica eliberarea lui de legăturile terestre[19]. Hercules pentru romani este un olimpian, iar datorită asocierii imaginii sale cu Alexandru Macedon, marele cuceritor, cultul său devine o parte integrantă a ritualurilor oficiale organizate şi susţinute de către stat, căpătând şi alte valenţe mai ales în perioada romană târzie, ca zeu al abundenţei, al vindecării şi patron al armatei[20]. Începând cu secolul I p.Chr., aristocraţia romană a preferat printre alte divinităţi şi pe Hercules; acesta este adoptat de către împăraţii romani, de la Traian, care a introdus iconografia herculeană pe monede, a creat un tip statuar ce îl reprezenta cu atributele lui Hercules şi a încurajat cultul eroului cu caracter războinic. Un argument important în favoarea semnificaţiei deosebite pe care a acordat-o Traian eroului grec, este comparaţia sa cu Herakles, introdusă de către Pliniu cel Tânăr în panegiricul său (14.5), probabil cu acordul împăratului[21]. Unele elemente ale acestui cult au fost preluate şi de Hadrian, dar spre deosebire de Traian, care a accentuat calităţile războinice ale cultului herculean, Hadrian l-a văzut pe erou ca un călător în căutarea nemuririi[22]. Antoninus Pius a accentuat în schimb valoarea tradiţională a cultului eroului războinic în calitate de *Hercules invictus*[23]. Apogeul este atins sub Commodus care a utilizat toate mijloacele de promovare a asocierii dintre cultul herculean şi imaginea proprie: emisiuni monetare, tipuri statuare ce

[16] PALAGIA 1986, p. 141.
[17] STAFFORD 2012, p. 147.
[18] PALAGIA 1986, p. 143; SAPRYKIN 2009, p. 264.
[19] RABADJIEV 1995, p. 423, n. 19.
[20] AVRAMIDOU 2010, p. 234.
[21] PALAGIA 1986, p. 145-146; AVRAMIDOU 2010, p. 234; HEKSTER 2005, p. 205-206.
[22] HEKSTER 2005, p. 206-209; AVRAMIDOU 2010, p. 234.
[23] AVRAMIDOU 2010, p. 234.

îl înfăţişează pe împărat în calitate de Hercules şi mari ceremonii religioase cu împăratul purtând costumul lui Hercules (Dio Cassius 73. 15. 2-3, Historia Augusta, Commodus 17.8)[24]. În secolele III şi IV p.Chr., mesajul transmis de împăraţi se modifică substanţial: de la conotaţia religioasă traianee şi aspiraţiile divine ale lui Commodus, Hercules devine acum un simbol al securității frontierelor ameninţate de invaziile barbare, mai ales în timpul tetrarhiei, când un epitet special, *Herculius*, este adoptat de împăraţi precum Constantius şi de Maximianus, la care se adaugă rolul de protector al membrilor auguști ai tetrarhiei[25]. După Constantin cel Mare, în perioada creştină, multe statui ale eroului supravieţuiesc, dar transmit un mesaj total diferit: eroul devine un model de putere masculină şi, în această calitate, patron al întrecerilor atletice de pe Hipodrom şi Circus Maximus[26].

2. Herakles la Callatis

Herakles ocupă un loc de seamă în panteonul callatian, acesta fiind eroul eponim al heracleoţilor ce au fondat colonia callatiană[27]. La Callatis, Herakles este atestat cu două epitete: ἀλεξίκακος, având probabil o origine beotiană[28] şi φαραγγείτης[29] într-o dedicaţie pusă de o asociaţie ai cărei membrii erau originari din Heracleea Pontică, stabiliţi la Callatis. După o opinie recentă, informaţiile rezultate din analiza acestei dedicaţii au fost transferate în totalitate Heracleei Pontice, pe motivul originii dedicanţilor[30]. Totuşi, pornind de la faptul că sunt menţionaţi 37 de heracleoţi aflaţi la Callatis, un număr destul de mare, presupunem că unii dintre ei s-au stabilit în oraş pentru o perioadă mai îndelungată sau chiar pentru tot restul vieţii, şi, în această calitate, au influenţat probabil şi pe localnici. Putem considera astfel că Herakles φαραγγείτης aparţine în egală măsură şi panteonului callatian, nu doar celui heracleot. Peisajul callatian, cu falezele sale înalte şi calcaroase din zona actualului port militar, prezintă multe asemănări cu Heracleea Pontică, unde este amplasată peştera legendară prin care eroul a coborât în infern, locul de origine al cultului dedicat lui Herakles φαραγγείτης[31].

În inscripţiile callatiene sunt menţionate multe nume derivate de la cel al eroului: Ἡράκλε(ι)ος[32] - 6 atestări, Ἡρακλέων[33] - 9 atestări, Ἡρακλει[--][34] - o atestare, Ἡρακλείδας[35] - 5 atestări, Ἡρακλείδης[36] - 2 atestări, în total aproximativ

[24] HEKSTER 2012, p. 117-128; PALAGIA 1986, p. 147; AVRAMIDOU 2010, p. 234.

[25] AVRAMIDOU 2010, p. 235 ; PALAGIA 1986, p. 150.

[26] AVRAMIDOU 2010, p. 236.

[27] ISM III 95.

[28] ISM III 68; AVRAM, BĂRBULESCU & GEORGESCU 1999, p. 230-232 cu discuţia referitoare la originea şi sensul epiclezei.

[29] ISM III 72 cu prezentarea aspectelor referitoare la această asociaţie de cult.

[30] CHIRICA 1998, *passim*.

[31] AVRAM 1991, p. 132.

[32] ISM III 72 (r. 6, 13, 16, 19, 20).

[33] ISM III 38, 68, 74, 105, 167, 186, 211, 236.

[34] ISM III 35.

[35] ISM III 8, 126, 131, 132, 170.

[36] ISM III 74, 111.

23 de atestări până în prezent, ceea ce evidenţiază încă o dată faima acestui erou în rândurile callatienilor.

Importanţa eroului pentru callatieni este dovedită şi de prezenţa imaginii acestuia pe primele emisiuni monetare de argint, bătute în intervalul 330-281 a.Chr.[37], acoperit în partea superioară de blana leului din Nemeea, imaginea clasică ce a circulat în epoca elenistică[38]. Ulterior apar emisiunile de bronz cu reprezentarea eroului tânăr, cu barbă, cu o cunună de lauri sau cu măciuca pe umăr, iar pe revers atributele sale specifice: tolba cu săgeţi, arcul şi măciuca[39]. În epoca romană, în contextul reluării emisiunilor monetare de către oraşele vest-pontice, sunt menţionate emisiuni callatiene din bronz, cu capul lui Herakles pe avers şi cu legenda KTICTHC, iar pe revers diferite reprezentări - Cybele, Tyche, Athena ori Hermes[40]. Monedele de tip pseudo-autonom cu reprezentări ale lui Herakles sau ale atributelor sale, unele cu legenda KTICTHC, au fost emise în secolele I - III p.Chr.[41], sau după alte opinii după 150 p. Chr. şi au continuat în vremea „dinastiilor Antoninilor şi a Severilor şi chiar mai târziu"[42]. O descriere şi o clasificare sumară a fost realizată de către B. Pick în magistrala sa operă din 1898[43], după care aceste emisiuni au intrat într-un con de umbră. Ulterior, după descoperirea şi publicarea mai multor exemplare din această categorie[44], Steluţa Gramaticu şi Virgil Ioniţă realizează o sinteză, împărţind aceste emisiuni în 11 grupe pe baza diferenţelor stilistice, dintre care 10 au în comun legenda KTICTHC[45]. În epoca romană, KTICTHC a fost un epitet cu caracter general, referindu-se la întreaga activitate a eroului - dezvoltat sub influenţa ideologiei imperiale, ce a urmărit să folosească imaginea faimoasă în vederea consolidării imaginii imperiale. De altfel, şi Hadrian a fost aclamat în calitate de KTICTHC datorită politicii sale de construire a numeroase edificii noi sau de refacerea celor existente[46]. Chiar dacă sensul acestui termen s-a schimbat în epoca romană, tradiţia a continuat. Faima noilor „fondatori" a fost utilizată pentru susţinerea imaginii oraşului şi, împreună cu vechii eroi din perioada greacă, aceştia au devenit o parte a memoriei şi a identităţii oraşului[47]. Monede cu Herakles KTICTHC au fost emise în epoca imperială la Herakleea-Perinthos, de la sfârşitul secolului al II-lea p. Chr. până la Severus Alexander, la Heracleea Pontica de la Claudius la Macrianus (260/261 p.Chr.), la Cius (Bithynia) de la Marcus Aurelius şi Caracalla, la Prusias ad Hypium în timpul domniei lui Domitian, la Tarsus sub

---

[37] TALMAȚCHI 2011, p. 434; o imagine de ansamblu a circulaţiei monetare dobrogene în intervalul secolelor I-III p.Chr. la VERTAN 2002, *passim*, iar pentru activitatea atelierului callatian vezi IACOB 2004, p. 213-283; MARIN & IONIȚĂ 2016, p. 147-171.

[38] TALMAȚCHI 2011, p. 345-346.

[39] TALMAȚCHI 2011, p. 347.

[40] GRAMATICU & IONIȚĂ 2003, p. 47.

[41] IACOB 2004, p. 218-219.

[42] GRAMATICU & IONIȚĂ 2003, p. 67.

[43] PICK 1898, p. 111, nr. 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296.

[44] IACOB 2004, nr. 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28; TALMAȚCHI & CLIANTE 2016, p. 296, nr. 1.

[45] GRAMATICU & IONIȚĂ 2003, *passim*.

[46] MITCHELL 1987, p. 357-365.

[47] MORTENSEN 2015, p. 214-233.

Macrinus (217-218), la Nicaea sub Domitian, Antoninus Pius şi Marcus Aurelius, posibil corelat cu neocoratul şi introducerea jocurilor atletice[48].

La Mangalia au fost descoperite întâmplător sau în cursul cercetărilor arheologice ponduri din plumb cu diverse reprezentări, dintre care se remarcă prin număr cele cu imaginea sau cu atributele lui Herakles. S-a identificat astfel tipul Herakles cu redarea chipului eroului cu barbă, tip datat în secolul I a. Chr.[49]. Pe numeroase ponduri sunt reprezentate armele eroului, măciuca şi arcul, alături de alte divinităţi cum ar fi Helios, Athena sau Dioscurii[50]. Atributele eroului sunt considerate de către C. Moisil drept „emblema oraşului"[51].

O inscripţie datată la începutul secolului al III-lea a. Chr., menţionează existenţa unui templu al lui Herakles în care urma să fie așezată o dedicaţie în onoarea unui binefăcător al cetăţii, ceea ce dovedeşte prestigiul de care se bucura edificiul în rândul callatienilor, unul dintre principalele locuri de cult ale cetăţii, unde erau expuse decretele cetăţii[52]. Pe de altă parte, cultul eroului s-a dezvoltat în strânsă legătură cu evoluţia *polis*-ului; astfel în spaţii importante pentru cetate, *agora* sau la porţile oraşului sunt prezente edificii de cult[53]. Cercetările arheologice efectuate în zona colţului de nord-vest al cetăţii, au dus la descoperirea unor altare ce ar putea fi puse în legătură cu culte asociate lui Herakles sau Dionysos[54].

În cursul cercetărilor arheologice sau în cadrul descoperirilor fortuite au fost scoase la lumină şi unele reprezentări ale eroului, dintre care amintim două statui. Prima dintre acestea este o statuie fragmentară din calcar, descoperită la Mangalia[55], o lucrare de serie, realizată din calcar cochilifer de slabă calitate, cu partea din spate doar schiţată. Eroul este reprezentat cu blana leului din Nemeea în mâna stângă şi cu măciuca în mâna dreaptă. Capul lipseşte, find vizibilă doar zona de fixare a gâtului prin intermediul unui cep din lemn. Statuia a fost refolosită ulterior, prilej cu care partea stângă a fost grav afectată ca şi torsul acesteia. Din punct de vedere cronologic, statuia a fost datată în secolul al III-lea p. Chr.[56]. O altă reprezentare a lui Herakles este o statuetă fragmentară din marmură realizată la o scară redusă, cu detalii anatomice foarte bine redate şi finisată cu grijă, din secolul al II-lea p.Chr., descoperită în 1958[57].

---

[48] DI SEGNI 1997, p. 154-161.

[49] MOISIL 1957, p. 260-263, nr. 2 şi 3, pl. 1, 2, 3.

[50] MOISIL 1957, p. 260-279; PREDA 1957, p. 298-300, fig. 1; ICONOMU & CHIRIAC 2008, p. 105-107, 110, fig. 1-2; OCHEȘEANU & GEORGESCU 1983-1985, p. 355-359; SAUCIUC-SĂVEANU 1925, p. 132-133;

[51] MOISIL 1957, p. 260-276, nr. 2-3.

[52] ISM III 3.

[53] KEARNS 1992, p. 71.

[54] ALEXANDRU, CONSTANTIN & IONESCU 2017, p. 225. Menționăm că pe planurile vechi ale orașului, de exemplu cel realizat de Șt. Popovici, este figurat templul lui Dionysos, amplasat în interiorul orașului antic, în apropierea falezei (ALEXANDRU, CONSTANTIN & IONESCU 2012, p. 451-452 și pl. 1-3), astfel încât este posibil ca vestigiile descoperite în zona colțului de nord-vest al cetății să aparțină într-adevăr unui loc de cult dedicat lui Herakles.

[55] Pe str. V. Pârvan, în anul 1959. Dimensiuni: L – 0,730 m, l – 0,360 m; nr. inv. 342 Muzeul Callatis.

[56] COVACEF 1975, p. 409, fig. 13.

[57] BORDENACHE 1969, p. 70, nr. 128, pl. LVII; COVACEF 1975, p. 409, fig. 12.

Concluzii

În antichitate, în multe oraşe s-a perpetuat tradiţia existenţei unui fondator, persoană reală sau în multe cazuri, această onoare a fost conferită unui zeu, tradiţie menţionată în surse literare şi documente arheologice. Colonia callatiană a fost întemeiată, conform izvoarelor istorice, la porunca unui oracol (Pseudo Skymnos v. 760-764), al cărui nume nu a fost păstrat de istorie, astfel că nu suntem în măsură să atribuim întemeierea coloniei unui anumit zeu. Ulterior, în epoca elenistică, pantheonul callatian cunoaşte o dezvoltare tipică unui oraş pontic, aflat la periferia lumii greceşti, cu inerentele diferenţe generate de mediul complex în care a evoluat. În cadrul acestuia, Herakles ocupă un loc important, dar din punct de vedere al atestărilor epigrafice şi al monumentelor iconografice este depăşit de către Dionysos.

Analizând informaţiile cu privire la Herakles în calitate de KTICTHC, cu toate că singura dovadă în acest sens este reprezentată de monedele cu legenda respectivă emise în epoca imperială, deducem că în această perioadă, eroul era considerat cu siguranţă fondatorul legendar al cetăţii. Când şi cu ce prilej a fost adoptată această tradiţie nu știm. Există posibilitatea preluării acestei tradiții de la Heracleea Pontica, metropola coloniei callatiene, ca o moştenire din vremea întemeierii oraşului, dar nu există informații cu privire la acest fapt. O altă ipoteză se referă la introducerea acestei filiații eroice în epoca imperială, în condițiile concurenței dintre cetățile grecești pentru influență și titluri, moment în care orașele grecești au început să sublinieze tradițiile lor individuale ca elemente ale identității civice, o tendință ce a prevalat în secolul al II-lea p.Chr., influențată de trendul intelectual și cultural contemporan[58].

Epoca imperială reprezintă un moment de reașezare mentală a lumii grecești, bulversată de cucerirea romană, de încercare de recuperare și reconectare cu un trecut îndepărtat, uneori cu caracter mitologic[59], toate acestea servind unui singur scop: păstrarea limbii, a tradițiilor și a culturii elenice.

BIBLIOGRAFIE

Abrevieri

ISM III – Al. Avram, *Inscriptions grecques et latines de Scythie Mineure. III. Callatis et son territoire*, Bucarest/Paris, 1999.

Izvoare istorice

Dio Cassius – Dio Cassius, *Roman History*, IX, Books 71-80, traducere E. Cary, Loeb Classical Library, 177, Cambridge, 2001.

Herodot – Herodot, *Istorii*, I, studiu introductiv A. Piatkowski, traducere A. Piatkowski, F. Vanţ-Ştef, Bucureşti, 1961.

Hesiod – Hesiod, *Naşterea zeilor (Teogonia); Munci şi zile; Scutul lui Heracles*, traducere, studiu introductiv şi note D. T. Burtea, Bucureşti, 1973.

Istoria Augustă – *Istoria Augustă*, studiu introductiv Vl. Iliescu, traducere D. Popescu, C. Drăgulescu, Bucureşti, 1971.

Pliniu cel Tânăr – Pliny the Younger, *Letters, II, Books 8-10. Panegyricus*, traducere B. Radice, Loeb Classical Library, 59, Cambridge, 1997.

[58] KREMYDI-SICILIANOU 2005, p. 95-106; ULRIKE 2005, p. 107-114

[59] DANA 2011, p. 1.

Arrian – Arrian, *The Campaigns of Alexander*, London, 1976.

Pseudo Skymnos – Pseudo-Skymnos, *Descrierea Pământului*, în: Vl. Iliescu, V. Popescu, Gh. Ştefan, *Izvoare privind Istoria României*, I. *De la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus*, Bucureşti, 1964, p. 168-175.

Studii

ALEXANDRU, CONSTANTIN & IONESCU 2012 – N. Alexandru, R. Constantin & M. Ionescu, *Callatis – stratigrafie, topografie și urbanism*, Pontica 45 (2012), p. 437-463.

ALEXANDRU, CONSTANTIN & IONESCU 2017 – N. Alexandru, R. Constantin & M. Ionescu, *Despre o zonă privilegiată a necropolei callatiene*, Pontica 50 (2017), p. 215-242.

AVRAM 1991 – Al. Avram, *Untersuchungen zur Geschichte des Territoriums von Kallatis in griechischer Zeit*, Dacia, N. S., 35 (1991), p. 103-138.

AVRAM, BĂRBULESCU & GEORGESCU 1999 – Al. Avram, M. Bărbulescu & V. Georgescu, *Deux tables sacrées de Callatis*, Horos 13 (1999), p. 225-232.

AVRAMIDOU 2010 – A. Avramidou, *The Body of a Hero. Images of Herakles and their Political Use in Antiquity*, în: D.H. Garrison (ed.), *A Cultural History of the Human Body in Antiquity*, Oxford/New York, 2010, p. 217-223.

BENOIT 1949 - F. Benoit, *La légende d'Héraclès et la colonisation grecque dans le delta du Rhône*, Bulletin de l'Association Guillaume Budé 8 (1949), p. 104-148.

BORDENACHE 1969 – G. Bordenache, *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*, I, Bucarest, 1969.

BREMMER 1994 – J.N. Bremmer, *Greek Religion*, Greece & Rome, New Surveys in the Classics, 24, 1994.

CHIRICA 1998 – E. Chirica, *Le culte d'Héracles Pharangeitès à Héraclèe du Pont*, RÉG 2 (1998), p. 722-731.

COVACEF 1975 – Z. Covacef, *Contribuţii privind cultul lui Hercule în Scythia Minor,* Pontica 8 (1975), p. 399-428.

DANA 2011- M. Dana, *Le renouveau identitaire des colonies grecques à l´époque impériale : Ioniens et Doriens dans le Pont-Euxin*, Cahiers „Mondes anciens" 2 (2011), on line, http://mondesanciens.revues.org/521.

DI SEGNI 1997 – Leah Di Segni, *A Dated Inscription from Beth Shean and the Cult of Dionysos Ktistes in Roman Scythopolis*, Scripta Classica Israelica 16 (1997), p. 139-161.

EKROTH 2002 – Gunnel Ekroth, *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-Cults in the Archaic to the Early Hellenistic Periods*, Kernos, suppl. 12 (2002), Centre International d' Étude de la Religion Grecque Antique, Liège, 2002.

EKROTH 2007 – Gunnel Ekroth, *Heroes and Hero-Cults*, în: D. Ogden (ed.), *A Companion to Greek Religion*, Oxford/Blackwell, 2007, p. 100-114.

EKROTH 2015 – Gunnel Ekroth, *Heroes – Living or Dead*, în: E. Eidinow & J. Kindt (eds.), *The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion*, Oxford, 2015, p. 383-396.

GRĂMĂTICU & IONIŢĂ 2003 – S. Grămăticu & V. Ioniţă, *Monede pseudo-autonome callatiene de tip KTICTHC*, BSNR 92-97 (1998-2003), 146-151, p. 47-73.

HEKSTER 2002 – O. Hekster, *Commodus. An emperor at the Crossroads*, Amsterdam, 2002.

HEKSTER 2005 – O. Hekster, *Propagating Power: Hercules as an Example for Second-Century Emperors*, în: L. Rawlings & H. Bowden (eds.), *Herakles and Hercules. Exploring a Graeco-Roman Divinity*, Swansea, 2005, p. 203-217.

IACOB 2004 – M. Iacob, *Aspecte privind activitatea atelierului monetar callatian în epoca romană*, Peuce S.N. 2 (15) (2004), p. 213-283.

ICONOMU & CHIRIAC 2008 – C. Iconomu & C. Chiriac, *Ponduri inedite dobrogene dintr-o colecţie particulară*, ArhMold 31 (2008), p. 105-118.

KEARNS 1992 – Emily Kearns, *Between God and Man : Status and Function of Heroes and their Sanctuaries*, în: *Le Sanctuaire Grec. Huit Exposés suivis de discussions par A. Schachter, Emily Kearns, Birgitta Bergquist, Fritz Graf, Madeleine Jost, F. Van Straten, Roland Etienne, Richard A. Tomlinson*, Génève, 1992, p. 65 – 100.

KREMYDI-SICILIANOU 2005 – Sophia Kremydi-Sicilianou, *Identity in Roman Macedonia*, in: Ch. Howgego, V. Heuchert & A. Burnett (eds.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford, 2005 p. 95-106.

MALKIN 2005 – I. Malkin, *Networks and the Emergence of Greek Identity*, în: I. Malkin (ed.), *Mediterranean Paradigms and Classical Antiquity*, London, 2005, p. 56-93.

MALKIN 2016 – I. Malkin, *Migration and Colonization. Turbulence, Continuity, and the Practice of Mediterranean Space (11th – 5th centuries BCE)*, în: M. Dabag, N. Jaspert & A. Lichtenberger (eds.), *New Horizons, Mediterranean Research in the 21st century*, Mittelmeerstudien 10 (2016), Paderborn, p. 285-307.

MARIN & IONIȚĂ 2016 – Steluța Marin & A. Ioniță, *Pseudo-autonomous coins minted at Callatis*, Dacia N.S. 60 (2016), p. 147-171.

MITCHELL 1987 – St. Mitchell, *Imperial Building in the Eastern Roman Provinces*, Harvard Studies in Classical Philology 91 (1987), p. 333-365.

MOISIL 1957 – C. Moisil, *Ponduri inedite sau puţin cunoscute din Histria, Callatis şi Tomis*, SCN 1 (1957), p. 247-295.

MORTENSEN 2015 – E. Mortensen, *Ktistes: Mythical Founder Hero and Honorary Title for New Heroes*, Acta Hyperborea, 14, Tradition. Transmision of Culture in the Ancient World, Copenhagen, 2015, p. 213-237.

OCHEȘEANU & GEORGESCU 1983-1985 – R. Ocheşeanu & N. Georgescu, *Un pond callatian din epoca romană*, BSNR 77-79 (1983-1985), 131-133, p. 355-359.

PALAGIA 1986 – O. Palagia, *Imitation of Herakles in Ruler Portraiture: A Survey from Alexander to Maximinus Daza*, Boreas 9 (1986), p. 137-151.

PICK 1898 – B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-griechelands, I. Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, 1, 1898, Berlin.

PREDA 1957 – C. Preda, *Ponduri antice inedite de la Callatis şi Histria*, SCN 1 (1957), p. 297-306.

PRICE 1984 – S. R. F. Price, *Rituals and Power. The Roman imperial cult in Asia Minor*, Cambridge, 1984.

RABADJIEV 1995 – K. Rabadjiev, *Herakles Psychopompos (?) in Thrace (An Attempt at Superinterpretation)*, Thracia 11(1995), Studia in honorem Alexandri Fol, Serdicae, p. 419-426.

RABADJIEV 2001 – K. Rabadjiev, *Herakles, Diomedes and Thrace*, Archaeologia Bulgarica 5 (2001), 3, p. 9-21.

SAPRYKIN 2009 – S. Saprykin, *The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects*, în: J. M. Hojte (ed.), *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Black Sea Studies 9, Aarhus, 2009, p. 249-275.

SAUCIUC-SĂVEANU 1925 – Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis. IIe rapport préliminaire. Fouilles et recherches de l'année 1925*, Dacia 2 (1925), p. 104-137.

STAFFORD 2010 – Emma Stafford, *Herakles between Gods and Heroes*, în: J. Bremmer & A. Erskine (eds.), *The Gods of Ancient Greece. Identities and Transformations*, Leventis Studies 5 (2010), Edinburgh, p. 228-244.

STAFFORD 2012 – Emma Stafford, *Herakles. Gods and Heroes of Ancient World*, London/New York, 2012.

TALMAȚCHI & CLIANTE 2016 – G. Talmaţchi & L. Cliante, *New Archaeological and Monetary Finds in the Rural Territory of Tomis*, Peuce S.N. 14 (2016), p. 293-342.

ULRIKE 2005 – P. Ulrike, *Religious-Cultural Identity in Thrace and Moesia Inferior*, Ch. Howgego, V. Heuchert & A. Burnett (eds.), *Coinage and Identity in the Roman Provinces*, Oxford, 2005, p. 107-114.

VERTAN 2002 – A. Vertan, *Circulaţia monetară în Dobrogea romană (secolele I - III)*, Cluj-Napoca, 2002.

LISTA ABREVIERILOR

AAR	Analele Academiei Române, București.
AISC	Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
A(A)RMSI	Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București.
ABSA	Annual of the British School of Archaeology at Athens.
ActaPraehArch	Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin, Ungarn, Vienne, 1877-1897.
AEM	Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich(-Ungarn), 1-20 Vienna, 1877-97).
AJA	American Journal of Archaeology, Boston.
AMA	Antičnyi mir i arkheologija, Saratov.
AMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.
AnDob	Analele Dobrogei, Constanța.
ArchJournal	The Archaeological Journal, Londra.
ArchMold	Arheologia Moldovei. Institutul de Arheologie, Iași.
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
BGfUJahrestbericht	Bayerische Gesellschaft für Unterwasserarchäologie e.V.
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București.
BSNR	Buletinul Societății Numismatice Române, București.
C&C	Classica et Christiana, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" Iași.
CCA(R)	Cronica Cercetărilor Arheologice (din România), București.
CCDJ	Cultură şi Civilizaţie la Dunărea de Jos, Călăraşi.
CN	Cercetări numismatice, Bucureşti.
Caiete ARA	Caiete ARA: arhitectură, restaurare, arheologie. Revistă anuală de arhitectură, restaurare și arheologie, București.
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie; N.S. - Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Bucureşti.

DOP	Dumbarton Oaks Papers, Washington.
EAD	Exploration archéologique de Délos, Paris.
ÉBPB	Études Byzantines et Post-Byzantines, Bucureşti.
Folia Arch	Folia Archaeologica, Budapesta.
IJNA	International Journal of Nautical Archaeology and Underwater Exploration, Porthmouth/Londres.
JRS	Journal of Roman Studies, Londra.
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice, București.
MASP	Materialy po Arheologii Severnogo Pričernomor'ja, Odesa.
MEFRA	Mélanges de l'École Française de Rome, Antiquité, Paris/Roma
MIA	Materialy i issledovanija po arheologii SSSR, Moscova/Leningrad (St. Petersburg).
MH	Museum Helveticum, Zürich.
PIR	Prosopographia Imperii Romani, saec. I-III, ed. a 2-a, Berlin/Leipzig.
RA	Revue Archéologique, Paris.
RCRFActa	Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta, Oxford.
RÉG	Revue des Études Grecques, Paris.
RevMuz	Revista muzeelor, București.
RIAF	Revistă pentru istorie, arheologie și filologie, București.
RMI	Revista Monumentelor Istorice, Bucureşti.
SAA	Studia Antiqua et Archaeologica, Iaşi.
SCN	Studii şi Cercetări Numismatice, Bucureşti.
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie) București.
StCl	Studii clasice, Bucureşti.
ThlL	*Thesaurus Linguae latinae*.
*	
AOP	Arheologičeski otkritija i razkopki, Nacionalni konferencii – Bulgarien.
ГСУ (GSU)	Godišnik na Sofijskija universitet, Sofia.
ИАИ	Izvestija na Archeologicheskija Institut (Izvestija-Sofia).
ИВАД	Izvestija na Varnenskoto arheologichesko drougestvo (=ИНМВ).
ИНМВ	Izvestija na narodnija muzei Varna (Izvestija-Varna).
КСИА	Kratkie soobščenija Instituta Istorii Material'noj Kul'tury, Moskva.
ТГЭ	Trudy Gosudarstvennogo Ermitažha, Leningrad (Sankt-Petersburg).

PONTICA

I	1968	XXV	1992
II	1969	XXVI	1993
III	1970	XXVII	1994
IV	1971	XXVIII-XXIX	1995 - 1996
V	1972	XXX	1997
VI	1973	XXXI	1998
VII	1974	XXXII	1999
VIII	1975	XXXIII-XXXIV	2000 - 2001
IX	1976	XXXV-XXXVI	2002 - 2003
X	1977	XXXVII-XXXVIII	2004 - 2005
XI	1978	XXXIX	2006
XII	1979	XL	2007
XIII	1980	XLI	2008
XIV	1981	XLII	2009
XV	1982	XLIII	2010
XVI	1983	XLIV	2011
XVII	1984	XLV	2012
XVIII	1985	XLVI	2013
XIX	1986	XLVII	2014
XX	1987	XLVIII-XLIX	2015-2016
XXI-XXII	1988 - 1989	L	2017
XXIII	1990		
XXIV	1991		

NORME DE REDACTARE

Este preferabil ca lucrările, redactate în limba română sau într-o limbă de circulaţie internaţională, să fie procesate pe computer în conformitate cu normele de redactare ale revistei şi să fie trimise redacţiei pe adresa **revista.pontica@gmail.com.**

Textul articolului şi ilustraţiile vor fi însoţite de rezumatul şi cuvintele cheie, în limba română şi într-o limbă de circulaţie internaţională.

Pentru redactarea textului folosind programul Microsoft Word, formatul paginii este A4. Iniţializarea paginii este următoarea: sus - 1,5 cm; jos - 7,3 cm; stânga -3 cm; dreapta - 4,6 cm; antet - 1,3 cm.

Lumina paginii este de 13,5x19,5 cm.

Textul, tabelele şi imaginile (planşe, desene, fotografii) trebuie să fie încadrate în lumina paginii.

Fontul folosit este *Palatino Linotype,* cu următoarele dimensiuni:

- *titlu articol* - 12,5 puncte, condensat 0,4, boldat, cu majuscule; autor - 12 puncte, condensat 0,4; *text* - 10 puncte, extins 0,2; *note de subsol* - 8,5 puncte, extins 0,4; *rezumat* - 10 puncte, extins 0,2; *bibliografie* - 9 puncte, extins 0,2.

Ilustraţia va fi furnizată în format .jpeg sau .tiff, rezoluţia minimă 300 dpi. În cazul în care nu este posibilă scanarea conform cerinţelor formulate, autorul poate trimite ilustraţia în original (desene, fotografii, diapozitive).

*Notele infrapaginale***,** numerotate continuu, vor fi redactate după sistemul anglo-saxon: autor, anul apariţiei lucrării, pagina citată - după caz figura, tabelul - (ex.: PIPPIDI 1967, p. 84, fig. 3/4), urmând ca în final să se anexeze o listă bibliografică ordonată alfabetic după numele autorilor şi cronologic pentru fiecare autor în parte.

Lista bibliografică va fi redactată în forma:

- pentru carte de autor: nume autor, anul apariţiei, titlul lucrării, volum (număr şi titlu), ediţie, serie (colecţie), numărul în cadrul seriei sau colecţiei, locul apariţiei.

Exemple:

BOJILOV & GJIUZELEV 2004 - Ivan Bojilov & Vasil Gjuzelev, *Istorija na Dobroudja,* vol. 2, *Sredneyekovîe,* Veliko Târnovo, 2004.

PÁUNESCU 2005 - Anca Păunescu, *Oraşul de Floci, un oraş dispărut din Muntenia meridională,* Târgovişte, 2005.

- pentru articole: nume autor, anul apariţiei, titlul articolului, numele publicaţiei sau al volumului colectiv, tom, număr, locul apariţiei și editorul - pentru volume colective, paginile articolului.

Exemple:

COJOCARU 2009 – Victor Cojocaru, *Zum Proxenie in den griechischen Städten des pontischen Raumes,* Pontica 42 (2009), p. 349-374.

ROBU 2013 - Adrian ROBU, *Sanctuare și relații între cetăți în lumea elenistică: exemplul cetăților Chalcedon și Byzantion*, in: Florina Panait Bîrzescu *et alii* (eds), *Poleis în Marea Neagră: relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 143-157.

Titlurile periodicelor, volumelor, cataloagelor, *corpora,* enciclopediilor se vor abrevia după *Normele de întocmire a manuscriselor,* Anexele 2 si 3 din SCIVA 46 (1995), 3 - 4, p. 356 - 370. Orice altă abreviere în afara celor ce se regăsesc în lucrarea citată va fi prezentată și explicit, la sfârşitul listei bibliografice.

Redacția își rezervă dreptul de a respinge orice referire cu caracter defăimător sau neștiințific la adresa unor persoane sau instituții științifice de profil.

Lucrările pot fi trimise la adresa **revista.pontica@gmail.com**. Corespondenţa pe durata redactării volumului se poate ţine pe aceeași adresă de e-mail sau la telefon/fax:0040-241-618763.

PUBLICATION GUIDELINES

The articles should be in Romanian or in an international language as English, French, German or Italian. Each author should provide *keywords* and an *abstract*, both in one of the languages listed above, as well as their Romanian translation.

Authors should use Microsoft Word, page format - A4; margins should fit: top – 1.5 cm; bottom – 7.3 cm; left – 3 cm; right – 4.6 cm; header – 1.3 cm.

The text should be written using Palatino Linotype font as follows: *title* – 12.5 points, condensed 0.4, bold, uppercase; *author* - 12 points, condensed 0.4; *text* – 10 points, extended 0.2; *footnotes* – 8.5 points, extended 0.4; *abstract* – 10 points, extended 0.2; *bibliography* – 9 points, extended 0.2.

Illustrations should be submitted separately (do not insert them into the text) as TIFF or JPEG, minimum 300 DPI.

Footnotes will be numbered continuously (1, 2, 3,…) and will be written in accordance with the Anglo-Saxon reference system: PIPPIDI 1967, p. 84, fig. 3/4. Each such abbreviated reference should be fully explained in the *Bibliography*. The *Bibliography,* included at the end of the article, must be in alphabetical order, by author, and in chronological order for each author with more than one title.

Examples:

BOJILOV & GJIUZELEV 2004 - Ivan Bojilov & Vasil Gjuzelev, *Istorija na Dobroudja*, vol. 2, *Sredneyekovîe*, Veliko Târnovo, 2004.

PĂUNESCU 2005 - Anca Păunescu, *Oraşul de Floci, un oraş dispărut din Muntenia meridională*, Târgovişte, 2005.

For papers: author's name, publication year, paper title, name of publication or of collective volume, tome, number, publication place and editor – for collective volumes, pages of paper.

Example:

COJOCARU 2009 – Victor Cojocaru, *Zur Proxenie in den griechischen Städten des pontischen Raumes*, Pontica 42 (2009), p. 349-374.

ROBU 2013 - Adrian ROBU, *Sanctuare și relații între cetăți în lumea elenistică: exemplul cetăților Chalcedon și Byzantion*, in: Florina Panait Bîrzescu *et alii* (eds), *Poleis în Marea Neagră: relații interpontice și producții locale*, București, 2013, p. 143-157.

Abbreviations for publication titles, volumes, catalogues, *corpora*, encyclopedias should be written according to *Normele de întocmire a manuscriselor*, Anexes 2 and 3, SCIVA 46 (1995), 3-4, p.356-370. Any abbreviation not included in this list must be fully explained at the end of the bibliography list.

Authors can also submit their papers by e-mail, to the following e-mail address: **revista.pontica@gmail.com**. For further information contact us by mail or telephone/fax: 0040-241-618763.